

Inleiding

In dit Darwinjaar 2009 is er al veel aandacht besteed aan de Engelse wetenschapper en zijn werk. De aandacht was met name gericht op het debat tussen de evolutie en het creationisme. We hebben folders in onze brievenbus gehad die de evolutieleer verwierpen, en bussen zien rondrijden met plakaten die de evolutietheorie als absolute waarheid poneerden. Tal van praatprogramma's op de Nederlandse televisie hebben beide kampen in debat laten treden met elkaar, en niet zelden leidde dit tot een botsing van meningen en overtuigingen van individuen waar de evolutietheorie van Darwin amper in doorklonk.

Hoe hoog de amusementswaarde van dergelijke debatten ook moge zijn, de historicus houdt zich er verre van. Tenminste dat zou je veronderstellen. Bij een figuur als Charles Darwin en diens evolutietheorie blijkt dit echter lastig. Het zogenaamde "Darwinisme" is toegepast op tal van thema's die op het eerste gezicht niet aansluiten op de biologie. Vele mensen hebben begrippen als "*natuurlijke selectie*" en "*survival of the fittest*" gebruikt om hun opvattingen en overtuigingen kracht bij te zetten, zonder daarbij direct op de opvattingen van de Engelse bioloog te steunen. Niet in de laatste plaats heeft de politiek (reeds vanaf het verschijnen van *On the origin of species* in 1859) zich hier "schuldig" aan gemaakt.

Als de meest vernieuwende en belangrijkste wetenschappelijke theorie van de negentiende eeuw was het darwinisme een sterke bondgenoot in de onderbouwing van politieke opvattingen over tal van zaken. Het vraagstuk over het belang van het individu tegenover het belang van de gemeenschap, de mate van staatsinterventie in de samenleving of de problemen omtrent de sociale kwestie. Op al deze terreinen konden de natuurwetten van Darwin worden toegepast, en dat ook nog eens op uiteenlopende manieren.

Nederland vormde geen uitzondering hierop. De Nederlandse politieke cultuur werd in de tweede helft van de negentiende eeuw beheerst door de liberalen. Na de grondwetsherziening van Thorbecke in 1848 hebben de liberalen tot 1901 zowel het Parlement als de regeringen gedomineerd. De liberalen vormden echter geen politieke partij zoals we die vandaag de dag kennen. Het liberalisme was eerder een stroming, een palet van ideeën en opvattingen die een grote groep mannen in de Tweede Kamer deelden. De liberalen waren echter geen monolithisch blok gedurende de periode 1840-1901. Ze ontwikkelden zich, waardoor er verschillende kampen ontstonden die elk hun eigen invulling van het liberalisme voorstonden.

Een algemene deler van de liberale stromingen in de negentiende eeuw was dat het

liberalisme zichzelf als organisch veronderstelde. Dit wil zeggen dat 'de liberale stroming was ingebed in de historische ontwikkeling en verankerd in de samenhang van de maatschappij'.¹ Dit betekent dat de liberalen de liberale politiek zagen als een 'natuurlijk product van een natuurlijke ontwikkeling'.² Deze natuurlijke uitkomst van een natuurlijke ontwikkeling verklaart ook waarom de liberalen niet georganiseerd waren in een partij (in de negentiende eeuw), de Liberale Unie (1885) buiten beschouwing gelaten. Het liberalisme sprak vanzelf, het liberalisme was geen politiek programma, maar was verheven boven de partijpolitiek. Het liberalisme was een vertegenwoordiger van de moderniteit. Een keuze voor het liberalisme was dus een keuze van onpartijdigheid of bovenpartijdigheid, een keuze voor het algemene belang en voor de waarheid. Dit was in grote tegenstelling tot de confessionelen of socialisten die een beroep deden op hun bijzondere inzichten van religieuze of wetenschappelijke aard, en streden voor hun eigen belangen.³

Deze opvatting van de organische (liberale) staat maakten de liberalen tot een diverse groep in de negentiende eeuwse Nederlandse politiek. De liberalen hadden geen vastomlijnd program. Ze hadden uiteraard kernwaarden zoals de vrijheid van het individu, of het geloof in de vooruitgang van de samenleving en de wetenschap.

Wat is echter de relatie tussen deze diverse politieke groep en het darwinisme in de negentiende eeuw? Welke invloed had Darwins evolutietheorie op de staatkundige ideeën van de liberalen in de negentiende eeuw? Omdat dergelijke vragen in deze scriptie centraal staan, betekent dat, dat deze scriptie voornamelijk een ideeëngeschiedenis is. Dit om te voorkomen dat zij verzandt in het analyseren van allerlei wetsontwerpen en politieke besluiten die wegvoeren van de hoofdvraag die meer theoretisch van aard is. Dit betekent echter niet dat er geen aandacht wordt besteedt aan praktische problemen, zoals de sociale kwestie in Nederland in de negentiende eeuw.

Om op de bovengenoemde vraag een antwoord te kunnen geven is het van belang om eerst een algemeen beeld te geven van de relatie tussen het darwinisme en staatkunde. De Engelse journalist Walter Bagehot heeft hier in zijn essaybundel *Physics and politics* uit 1872 uitgebreid aandacht aan besteed, en zal prominent behandeld worden. Na deze theoretische verkenning komt Nederland aan bod. Ik zal beginnen met het schetsen van een historisch kader van de Nederlandse samenleving halverwege de negentiende eeuw. Daarna ga ik in op de staatkundige opvattingen die er leefden vóór het verschijnen van *On the origin of species* en *Physics and politics*, om uiteindelijk

1 E.H. Kossmann, *Kenmerken van het Nederlands liberalisme*, lezing uitgesproken op het symposium 'Van Thorbecke tot Telders: de actualiteit van de liberale traditie in Nederland (23 januari 1993).

2 Kossmann, *Kenmerken van het Nederlands liberalisme*

3 Ibidem

de invloed van het darwinisme op de Nederlandse staatkunde te behandelen. Zeker bij dit laatste onderwerp komen veel primaire bronnen aan bod die geschreven zijn door politieke kopstukken uit de behandelde periode zoals: N. Pierson, Cort van der Linden, M.W.F. Treub, H.P.G. Quack, S. Vissering en S. van Houten. Al deze heren hebben zich actief bemoeit met de politiek, (ze waren Kamerlid en/of minister), of met de wetenschap in de hoedanigheid van hoogleraar in de staathuishoudkunde.

Het interessante aan dit onderwerp is dat de dynamiek van de liberale beweging een tweevoudige benadering krijgt. Aan de ene kant wordt die dynamiek gezien en verklaard vanuit de steeds veranderende maatschappij. De verhouding tussen arbeiders en de burgerij, tussen arbeid en kapitaal. Aan de andere kant wordt er een wetenschappelijke theorie belicht die hielp bij het onderbouwen van een liberale ideologie, waarmee de liberalen de strijd met de sociale problematiek aan konden gaan. Naast de strijd tegen tal van (sociale) problemen kon de wetenschap de status van de liberale ideologie ten opzichte van de socialistische, of de confessionele ideologie verhogen.

Staathuishoudkundige ideeën vóór Bagehot

In 1871 verscheen de essaybundel *Politics and physics* van de Engelse journalist Walter Bagehot. Hij was de eerste die de wetten van de “natuurlijke selectie”, “*survival of the fittest*” en erfelijkheid zoals die waren gepresenteerd door Charles Darwin toepaste op de staatkunde. Het werk van Bagehot vond in Nederland gehoor bij onder andere Nikolaas Pierson. Hoe vernieuwend was echter die kijk van Bagehot op de staatkunde? Om dit te onderzoeken is het noodzakelijk te kijken naar de ideeën over staatkunde die er heersten in Nederland vóór het verschijnen van *Physics and politics*. Het voor de hand liggende beginpunt van dit onderzoek is het jaar 1848: het jaar van de grondwetsherziening van Thorbecke en tevens het beginpunt van de liberale boventoon in de negentiende eeuwse Nederlandse politiek.

Wat is staatkunde, wat werd eronder verstaan in de negentiende eeuw, en hoe moest die staathuishoudkunde, of politieke economie (zoals het in de negentiende eeuw heette) ingevuld worden? Dit zijn een aantal vragen die in de loop van dit eerste hoofdstuk aan de orde komen. Vragen die hiermee samenhangen zijn: wat is de relatie tussen de staat en de maatschappij? Welke ideologische argumenten werden er gehanteerd om de heersende ideeën over de staathuishoudkunde te onderbouwen?

Zoals hierboven aangegeven begint dit hoofdstuk met de ideeën van Jan Rudolf Thorbecke over de staathuishoudkunde. Thorbecke heeft zelf niet al teveel geschriften nagelaten waarin hij deze ideeën systematisch uitwerkte. Om een beeld te krijgen van zijn opvattingen over de staathuishoudkunde dient de historicus dus een aantal van zijn redes en publicaties met elkaar te verbinden. Auteurs als Remieg Aerts, Henk te Velde en Johan Boogman zijn zeer bruikbare, zelfs onmisbare hulpbronnen bij dit proces, die regelmatig terugkeren in deze scriptie.

Ten grondslag aan Thorbeckes staatkundige opvattingen lag de idee dat de maatschappij een organisme is waarbij de verschillende delen onverbrekkelijk samenhangen met het geheel. Naast dit idee van de maatschappij als een organisme had hij de opvatting dat de gang van de geschiedenis een organisch en geleidelijk ontwikkelingsproces is.⁴ Het liberalisme dat Thorbecke voorstond, wordt dan ook historistisch liberalisme genoemd. Dit wil zeggen dat Thorbecke de opvatting had dat de geschiedenis zich ontvouwde als een organisch geheel, waarin ieder tijdvak slechts uit voorafgaande tijdvakken te begrijpen was. Ieder tijdvak was dus verbonden met zowel het verleden

4 G.A. van der List, 'J.R. Thorbecke (1798-1872)', in: G.A. van der List, P.G.C. van Schie (red.), *Van Thorbecke tot Telders: Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme vóór 1940* (Assen 1993)23-39, 29.

als de toekomst, maar vormde ook een zelfstandig geheel, en voorzien van een eigen beginsel.⁵ De taak van de staat was het vervolgens om het beginsel van haar eigen tijdvak te achterhalen en de haar gestelde problemen vanuit dat beginsel te benaderen⁶.

Deze door Thorbecke gekozen benadering van het liberalisme plaatste de politieke realiteit in een historische traditie, maar spoorde ook aan tot een voortdurend belang van hervorming en aanpassing om de nieuwe problemen, die met elke nieuwe tijd gepaard gingen, aan te pakken. Door de ogen van Thorbecke gezien was de overwinning van de liberalen op koning Willem II dan ook een onvermijdelijke uitkomst van de geschiedenis. Johan Boogman ziet dat echter anders. Hij benadert vooral de labiliteit van koning Willem II die het mogelijk maakte voor de liberalen om hun grondwetsherziening door te voeren. Hij stelt dan ook dat de liberalen de overwinning in de schoot geworpen kregen (in tegenstelling tot Thorbecke zelf die het als de onvermijdelijke, logische uitkomst zag van de geschiedenis).⁷

Het is nu duidelijk welke plaats Thorbecke het liberalisme toedichtte in de Nederlandse samenleving. Hij zag het liberalisme als een logische onvermijdelijke uitkomst van de geschiedenis en als een stroming die boven alle partijen stond en vereenzelvigd kon worden met vooruitgang en waarheid. Maar wat was volgens deze staatsman de rol van de staat? Wat moest zij wel en wat moest zij niet doen? Als eerste is het op zijn plaats om te vermelden dat de liberalen nooit een nachtwakersstaat hebben voorgestaan, of hebben gepleit voor een politiek van *laissez faire*.⁸ Thorbecke was zich bewust van een grote ongelijkheid in welvaart in de Nederlandse samenleving als gevolg van de industriële revolutie. In de woorden van de liberaal zelf diende dit sociale onevenwicht hersteld te worden.⁹ Hierin klonken christelijke normen en waarden door, die de gehele negentiende eeuw hoorbaar zouden blijven. Want hoewel antiklerikaal, waren de opvattingen van de Nederlandse liberalen in de negentiende eeuw doortrokken van een positief protestantisme, dat ook deels het vooruitgangsgeloof van de liberalen sterkte.¹⁰

De sociale kwestie zou de Nederlandse politiek gedurende de gehele negentiende eeuw bezighouden en van grote invloed blijken op het liberale gedachtegoed en de ontwikkeling daarvan. De ontwikkeling van de liberale visie op de staatkunde kan niet alleen in het perspectief van het

5 Stefan Dudink, *Deugdzaam liberalisme: Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901* (Amsterdam 1997) 28-29.

6 Dudink, *Deugdzaam liberalisme*, 28-29.

7 J.C. Boogman, *Rondom 1848: De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Haarlem 1978) 63.

8 N.C.F. van Sas, '[Van anti-kraten en burgerheren. Het Nederlandse liberalisme tussen beweging en behoud](#)' in: *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 494.

9 van der List, 'J.R. Thorbecke (1798-1872)' 31.

10 R. Aerts, 'Kennis en zelfredzaamheid: de doctrinaire maatschappijbeschouwing' in: *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (1997) 205-208.

darwinisme worden geplaatst, maar dient ook een historische dimensie te krijgen. Daarom is de sociale kwestie eveneens van belang voor deze scriptie

Thorbecke was voor zijn ministerschap, dat in 1849 aanving, hoogleraar staathuishoudkunde geweest in Leiden. Tot zijn opvolger werd Simon Vissering benoemd, welke de Nederlandse staathuishoudkunde gedurende een kwart eeuw zou gaan domineren.¹¹ Vissering had net als Thorbecke een 'positieve geschiedsvisie, die gestoeld was op een optimistisch protestantisme'.¹² Volgens Vissering had er in de loop van de geschiedenis een stapsgewijze vooruitgang in begrip en toepassing van de vrijheid plaatsgevonden. Hierin is wederom het organische staatsbeeld duidelijk terug te zien.

Vrijheid was voor Vissering het grondbeginsel van de staathuishoudkunde. Zijn inaugurele rede aan de universiteit van Leiden was dan ook getiteld: 'Vrijheid het beginsel der staathuishoudkunde'.¹³ Vissering was dan ook geen voorstander van staatsingrijpen in de maatschappij. Hij zag voor de staat geen rol weggelegd als welvaartsverdeler. Het eigen bezit was immers een natuurrecht en het fundament van orde en beschaving.¹⁴ Het enige dat de staat behoefde te doen, was het zorgen voor werkgelegenheid, waarna het aan de burger zelf was om te voorzien in zijn onderhoud. Vissering legde dus de nadruk op de verantwoordelijkheid van het individu. Het probleem van de armoede van de volksklasse werd dus niet gezien als een zaak van de politiek. Armoede was een probleem van zedelijke aard.¹⁵ Vissering zag het probleem van de "vierde stand" echter wel en pleitte ervoor om naast een uitbreiding van de werkgelegenheid nog een aantal andere maatregelen te nemen. Het eerste punt was het aanbieden van volksonderwijs. Dit volksonderwijs moest bestaan uit een vakschool, en tevens zorgen voor de vorming van burgerlijke deugden. Daarnaast moesten er een aantal burgerlijke initiatieven komen zoals het aanbieden van ontspanningsmogelijkheden voor de volksklasse, en het vervaardigen van opvoedende praktische volkslectuur, zodat de "geringe standen" leerden vooruit te komen door eigen verdienste en zich tot de leefregels van de burgerij te verheffen'.¹⁶

De liberalen hadden het volste vertrouwen dat de combinatie van de economische vrijheid, het onderwijs en burgerlijke initiatieven tot volksverheffing en zelfhulp de armoede op den duur

11 Ibidem, 205.

12 Ibidem, 206.

13 S. Vissering, 'Vrijheid het beginsel der staathuishoudkunde' *De Gids* (jaargang 1850) 571-593

14 S. Vissering, 'Michel Chevalier over kapitaal en arbeid', *De Gids* (jaargang 1848) 712-738, 724.

15 Aerts, 'Kennis en zelfredzaamheid' 211.

16 Ibidem, 212-213.

zou terugdringen.¹⁷

Eerst richt ik mijn pijlen echter op Darwin, die in 1859 *On the origin of species* publiceerde, en op Walter Bagehot die de principes van Darwin's theorie toepaste op de staatkunde.

¹⁷ Ibidem, 213.

Charles Darwin en Walter Bagehot

Darwin publiceerde in *On the origin of species* een natuurwetenschappelijke theorie die het ontstaan van soorten uit andere (lager bewerkte) soorten verklaarde. Zijn theorie omvatte drie zaken: variatie, natuurlijke selectie (het overleven van de best aan hun omgeving aangepaste soorten) en erfelijkheid. In de natuur vond er een constante en blinde strijd plaats om het voortbestaan. De soorten (of variaties) die het beste waren aangepast aan hun natuurlijke omgeving hadden de meeste kans om te overleven en zich voort te planten. Hierdoor verbeterde de gehele soort, omdat de best aangepaste variaties de meeste kans op nageslacht hadden die de goede kwaliteiten van de voorouders erfden.

Deze evolutietheorie van Darwin zorgde voor veel opschudding. Met name omdat zij moeilijk te rijmen viel met het christelijke geloof dat de hand van God in de evolutie propageerde. De Christenen geloofden dat God de ziel bij de mens had ingeblazen. Wanneer de mens echter (slechts) de uitkomst zou zijn van een blind natuurlijk proces, blijft er van die Christelijke dogmatiek weinig over. We hebben al gezien dat het Nederlandse liberalisme van Thorbecke en Vissering Christelijk getint was. Vissering had bijvoorbeeld over de economie (die hij gelijk stelde aan de staathuishoudkunde) geschreven: 'ik heb de economie lief, omdat zij mij is de wetenschap van het maatschappelijk leven, die leert, hoe, onder de wetten door den algoeden Schepper in de natuur gelegd,...'¹⁸

Van belang is het om hier in het achterhoofd te houden dat Darwin zelf helemaal geen atheïsme propageerde. Hij schreef in zijn werk over een "Creator" (een schepper). De interpretatie die hierboven beschreven is van de relatie tussen Darwins theorie en het christelijke geloof, is een veelgebruikte geweest in de negentiende eeuw, en zou ook nog een rol gaan spelen bij de liberale opvattingen over de staatkunde.

Naast deze niet christelijke verklaring van de evolutie riep de theorie van Darwin ook de vraag op of de mens zijn moraal niet moest aanpassen en in dienst stellen van de strijd ten bate van de verdere ontwikkeling van de menselijke soort. Oorlog kon bijvoorbeeld gezien worden als een middel tot vooruitgang, ideeën over eugenetica kwamen in de jaren 1890 op, en de theorie van Darwin werd ook toegepast op het gebied van de staatkunde. De evolutietheorie kon een extreem liberalisme impliceren. Er werd dan gewezen op een strijd van individuen tegen andere individuen. Die strijd zou vastliggen in de natuurwetten. Er was daarnaast evenzeer een vorm van communisme

18 Vissering, 'Vrijheid' 585-586.

verdedigbaar met de evolutietheorie. Dan lag de nadruk op het belang van de gemeenschap die door het individu gediend moest worden. Beide kampen, zowel degenen die een extreem liberalisme voorstonden, als degenen die een vorm van communisme voorstonden beriepen zich op de natuurwetten.¹⁹

De eerste die werk publiceerde over het Darwinisme in de staatkunde was de Engelse journalist Walter Bagehot. In zes essays die in 1972 gebundeld werden gepubliceerd paste Bagehot de principes van “survival of the fittest” en erfelijkheid toe op de ontwikkeling van volkeren.

Bagehot ging uit van een vooruitgangsgedachte. Hij zag drie fasen in de ontwikkeling van de negentiende eeuwse moderne ontwikkelde staten (vooral Engeland). Ten eerste was het van belang dat er hechte families gevormd werden, en geen losse verbanden waar alle vrouwen door alle mannen gedeeld werden. Verschillende families moeten vervolgens samen een clan of een stam gaan vormen. Tijdens de tweede fase moesten er zich binnen de clan of stam gebruiken, regels en tradities ontwikkelen, zodat er een soort van georganiseerd verband kon ontstaan: een natie. Dit proces noemde Bagehot “nation making”.²⁰ Gemeenschappen die zo'n systeem ontwikkelen hebben een voordeel ten opzichte van gemeenschappen die zo'n systeem ontberen en hebben derhalve meer kans op voortbestaan. De derde fase in de ontwikkeling richting een moderne ontwikkelde staat was dat de gevormde natie uit de eerste fase dynamisch bleef en niet vastroestte in haar gebruiken en tot stilstand kwam. De sleutel daartoe was het recht op een vrije discussie. Het volk diende in deze fase bestuurd te worden door een groep mensen, of door een leider die zijn beleid maakte op basis van discussie met anderen. Hierdoor konden verschillende meningen geuit worden en ontstond er tolerantie en begrip. Deze kernwaarde van vrije discussie werd binnen een volk overerfd, doordat de mens geneigd is om zijn leiders te imiteren, zodat geleidelijk de gehele samenleving doortrokken raakte van vrije discussie, tolerantie, maar ook van wetenschappelijke vindingen, die ook gestimuleerd werden door de vrijheid van discussie en meningsuiting. Bagehot stelde wel dat stilstand van een volk de standaard is, en dat een dynamisch zich ontwikkelend volk de uitzondering was gebleken in de loop van de geschiedenis.²¹

Het is duidelijk te zien dat Bagehot zijn theorie baseerde op de natuurwetenschappelijke bevindingen van Darwin. Beide wezen ze de op de vooruitgang van soorten, en bepaalde volkeren. Bij beide auteurs speelde erfelijkheid een grote rol. Daarnaast baseerde Bagehot de

19 J.G. Hegeman, 'Darwin en onze voorouders. Nederlandse reacties op de evolutieleer 1860-1875: een terreinverkenning' *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis de Nederlanden* 85 (1970) 268.

20 W. Bagehot, *Physics and politics: or thoughts on the application of the principles of “natural selection” and “inheritance” to political society* (Londen 1872).

21 Ibidem, 66-140.

overlevingskansen van een volk net als Darwin met soorten doet, op hoe goed dat volk is aangepast aan zijn omgeving. De best aangepaste verslaat dan zijn concurrenten die minder zijn aangepast.

Bagehot vond navolging in Nederland van onder andere Nicolaas Pierson en Dirk Huizinga. Pierson (1839-1909) was een vooraanstaand econoom en politicus (minister van financiën van 1891-1901).²² Pierson was vooral gecharmeerd van Bagehots kwalificatie van de vooruitgang van volkeren als uitzonderlijk. Daartegenover staat dat Pierson Bagehot niet waardeerde als een groot geleerde, een vooraanstaand econoom, of een wijsgeer. De kracht van Bagehot lag erin dat hij een zelfstandig denker was, wat af te lezen was aan zijn stijl.²³ Dirk Huizinga kwalificeerde het werk van Bagehot als van bijzondere waarde. Huizinga's bijdrage was echter meer het leveren van een samenvatting van Bagehots werk, dan een verdieping of beschouwing daarop.²⁴

22 J.G.S.J. Van Maarseveen, 'N.G. Pierson (1839-1909)' *Van Thorbecke tot Telders* 101-112, 102-103.

23 N.G. Pierson, 'Walter Bagehot', *De Gids* (1877) 425-456, 450 en 456.

24 D.H. 'Boekbeschuwing. *Phycis and Politics* van Walter Bagehot (Vol II of the international scientific Series). London. H.S. King & Co. 5 schilling', *Isis* (1873) 13-15.

Wetenschap in de maatschappij

Welke plek nam de natuurwetenschap in de negentiende eeuwse Nederlandse samenleving in? Dit is een vraag die beantwoord dient te worden wanneer je wilt onderzoeken wat de invloed van een natuurwetenschappelijke theorie is geweest op de staatkundige ideeën van negentiende eeuwse liberalen in Nederland. Door deze vraag te beantwoorden creëer je een context die helpt bij het verklaren van die invloed van het Darwinisme op de ideeën aangaande de staatkunde.

Wanneer je literatuur leest over de plaats van de wetenschap in het negentiende eeuwse Nederland, dan wordt het snel duidelijk dat het vooral gaat over de plaats die de (natuur)wetenschap innam ten opzichte van het geloof. Bij de bespreking van *On the origin of species* zijn de consequenties van de natuurwetenschap voor het geloof al even aangestipt. In dit hoofdstuk zal ik dieper op die materie ingaan.

Aangezien ik mij in deze scriptie bezighoud met de staatkundige opvattingen van de liberalen, zal ik me in dit hoofdstuk ook alleen bezig houden met de opvatting over wetenschap die in liberale kring gangbaar waren. De liberalen behoorden tot de zogenaamde “modernen”, dit waren protestanten die het belang van de wetenschap inzagen en wetenschap en geloof met elkaar probeerden te rijmen.

De voorman van deze opvatting over geloof en wetenschap, het dualisme, was de filosoof Cornelis Willem Opzoomer (1821-1892). Volgens Opzoomer bestond er 'een scherp onderscheid tussen zintuiglijke waarnemingen waarop de wetenschap berust, en de inwendige gevoelsgevoelensgewaarwordingen die ons het bovennatuurlijke doen kennen en ons absolute zekerheid geven over het bestaan van God.'²⁵ Ook bioloog en zoöloog Pieter Harting (1812-1885) was een aanhanger van het dualisme. Hij vond dat de wetenschap zich van haar beperktheid bewust moet blijven. 'Door de onherroepelijke uitspraken van de natuurwetenschap met haar vaste wetten wordt het oude geloof vernietigd, maar de Schepper is niet buiten de deur gezet; God werkt via de natuur.'²⁶ Dit was onder de aanhangers van het dualisme de gangbare opvatting. De natuurwetenschap leidde niet tot het afbrokkelen van het geloof, ze liet daarentegen zien hoe mooi Gods creatie (de natuur werkte). De natuurwetenschap zuivert het geloof van wonderverhalen, en ontrafelt de kennis over God.²⁷ Hieruit blijkt dat de natuurlijke theologie nog niet op haar retour

25 Hegeman, 'Darwin en onze voorouders', 271.

26 P. Harting, *Wetenschap en geloof: Een ernstig woord tot zijne leerlingen gesproken op 25 en 26 september 1876. Met een naschrift* (Utrecht 1876).

27 Hegeman, 'Darwin en onze voorouders', 273.

was onder sommige liberalen. De natuurlijke theologie beschouwde immers de natuur ook als Gods creatie, waarin overal de wil van God doorklonk. God kon bestudeerd worden door de natuur te bestuderen en niet door openbaringen en wonderen.

Het spreekt voor zich dat deze dualistische opvatting van de modernen orthodoxe protestanten en katholieken tegen de borst stuitte. Zij zagen de Bijbel als Gods woord en de natuur als zijn creatie. Tussen die twee konden geen verschillen zijn, en dat was er dan ook niet aldus Lambert Tinholt de redacteur van het evangelisch-confessionele predikantenblad *Stemmen voor Waarheid en Vrede*.²⁸

Het is duidelijk dat de dualistische opvatting over wetenschap en geloof van de modernen een goede voedingsbodem waren voor de evolutietheorie van Darwin. Enerzijds kon men de evolutieleer accepteren zonder in zijn godsdienstige overtuiging gekwetst te worden en anderzijds konden de modernen de theorie gebruiken in de strijd tegen het orthodoxe wondergeloof.²⁹

Schoot de evolutietheorie dan ook daadwerkelijk wortel in deze goede voedingsbodem die door de modernen was gecreëerd? De liberalen stonden open voor de evolutietheorie van Darwin. Zij geloofden in de vooruitgang van de beschaving en moderne (natuurwetenschap) paste binnen dit beeld. Door Darwin's theorie te aanvaarden verstevigden de liberalen hun positie als de leiders van een moderne staat.³⁰ Deze houding kwam de liberalen wel op kritiek te staan vanuit de confessionele hoek. Net zoals de liberalen Darwin gebruikten om hun positie te verstevigen, zo probeerden de katholieken hetzelfde te doen met hun anti-darwinisme. Door middel van hun kritiek beschuldigden de katholieken de liberalen ervan 'het filosoferen over een autonome moraal en andere zondigheden toe te laten, daarbij werden dergelijke boodschappen ook nog eens door het onderwijs verspreid.'³¹

De positie van de liberalen ten opzichte van natuurwetenschap in het algemeen en het darwinisme in het bijzonder is nu duidelijk. De volgende stap is te kijken naar de ideeën over staatkunde die de liberalen hadden vanaf 1870.

28 Hegeman, 'Darwin en onze voorouders', 273.

29 Ibidem, 272.

30 J. van der Heide, *Darwin en de strijd om de beschaving in Nederland 1859-1909* (Amsterdam 2009) 62-63.

31 Van der Heide, *Darwin en de strijd om de beschaving*, 62

De jonge liberalen

Vanaf 1870 kwam er een nieuwe groep liberalen op. Zij pleitten voor een actievere rol van de staat in de sociale kwestie, iets dat voor oud liberalen als Thorbecke en Vissering onbespreekbaar was. Dudink wijst er echter op dat er niet louter naar de verschillen gekeken moet worden tussen de nieuwe sociaal-liberalen en de oud-liberalen. De sociaal-liberalen hielden vast aan de individuele verantwoordelijkheid en particulier initiatief. Twee punten die we ook bij Vissering zagen. Het verschil zat er in dat de sociaal-liberalen daarnaast een rol zagen weggelegd voor de staat door middel van sociale politiek. Het zou echter tot het kabinet Pierson-Goeman Borgesius duren voordat de sociaal liberalen volledig zouden breken met het oud-liberale ideaal van staatsonthouding.³²

Het middel om de sociale kwestie te lijf te gaan was voor de sociaal-liberalen in eerste instantie gelegen in de idee van de coöporatie. Dit betekende dat de oplossing van de sociale kwestie vooral gezocht werd in de burgermaatschappij, bijgestaan door de staat. De ideologie die ten grondslag lag aan de coöporatie was dubbel. Enerzijds was het oprichten van coöporaties in overeenstemming met het kapitalistische beginsel en het, het bezit van particulier kapitaal ongemoeid liet. Daarnaast was de manier waarop de arbeider via de coöporatie tot kleine kapitalist werd tevens een manier om de arbeiders beschaving en burgerdeugden bij te brengen. Na verloop van tijd zouden dan de klassenverschillen verdwijnen en plaats maken voor een harmonieuze samenleving. Het einddoel van de sociaal-liberalen.

Een van de eerste mannen die vorm gaf aan het sociaal-liberalisme was Samuel van Houten in de periode 1860-1890. van Houten is vijftientig jaar lang Kamerlid geweest en in 1894 werd hij minister. In de inleiding van zijn boek *Bijdragen tot den strijd tegen God, eigendom en familie* vatte van Houten zijn visie samen:

Wij stellen als ideaal, dat het geloof steune op overtuiging en waarheid; de eigendom op arbeid; de familie op liefde. Tegenover ons moeten staan en staan in werkelijkheid, onder de valsche vlag van de zedelijke orde, de voorstanders van eene voor de rechtbank van wetenschap en kritiek niet bestaanbare kerkleer; de belanghebbenden bij de onrechtvaardigheid der tegenwoordige verdeling van de

³² Dudink, *Deugzaam liberalisme* 77.

rijkdom; de verdedigers van de onhoudbare toestanden, welk het tegenwoordig huwelijksrecht kweekt en bestendigt. Handhavers van zedelijke wanorde of van orde zonder zedelijke grondslagen zou hun ware naam zijn.³³

Het is duidelijk dat van Houten vijanden ziet in de Kerk, de overheersing van de bourgeoisie, en de patriarchale macht van de mannelijke sekse.³⁴ Ook komt duidelijk naar voren dat van Houten het belang van de wetenschap inziet.

De sociale kwestie werd vanaf het verschijnen van *On the origin of species* sterk benaderd vanuit Malthusiaanse ogen. Darwin had zijn theorie van de “survival of the fittest” sterk gebaseerd op de theorie van Malthus over bevolkingsgroei. Malthus beweerde dat de menselijke soort exponentieel groeide, terwijl de natuurlijke hulpbronnen zoals de voedselvoorziening een lineaire groei doormaakten. Hierdoor zou de menselijke soort te groot worden voor de natuurlijke hulpbronnen. De oplossing voor Malthus lag in de morele opvoeding van de burgers zodat deze later zouden trouwen en later (en dus minder) kinderen zouden krijgen. Hierdoor zou de bevolkingsgroei geremd worden en tevens een zedelijke ontwikkeling doormaken.

Van Houten was het met Malthus eens dat de bevolkingsgroei geremd moest worden, hij zag echter niets in de verbetering van de seksuele moraal van Malthus die niet de oplossing van dit vraagstuk kon zijn. Van Houten pleitte voor verspreiding van de kennis over anti-conceptie, dat hij het “Nieuw-Malthusianisme” noemde.³⁵ Naast de voorlichting over anti-conceptie wilde van Houten ook het zedelijke en intellectuele peil van de arbeidersklasse laten stijgen. Dit was echter niet mogelijk zolang de arbeidsmarkt volledig door de werkgever werd gedomineerd. Om deze scheve verhouding tussen kapitaal en arbeid beter in balans te brengen pleitte van Houten voor de opheffing van het coalitieverbod, zodat arbeiders zich konden organiseren. Van Houten beperkte zich echter niet alleen tot de verhouding tussen arbeid en kapitaal. Hij richtte zich ook op het monopolie van de bourgeoisie in de politiek. Deze “geld-oligarchie” hield hervormingen tegen, en hield zo de bestaande onrechtvaardige verhoudingen in stand. 'De Javanen en de jenevergebruikers hebben tot dusverre alles betaald', zo citeert Stuurman Samuel van Houten. Het geld kwam met andere woorden uit de koloniën en uit de zak van arbeiders, terwijl de zittende macht zichzelf voortdurend ontzag.³⁶

Het ideaalbeeld dat van Houten van Nederland had was een land waarin de onderlaag van

33 S. van Houten, *Bijdragen tot den strijd tegen God, eigendom en familie* (Haarlem 1878).

34 S. Stuurman, 'S. van Houten (1837-1930)' in: G.A. van der List, P.G.C. van Schie (ed.), *Van Thorbecke tot Telders* 51-62, 54.

35 Ibidem, 55-56.

36 Ibidem, 56-57.

paupers zou zijn uitgestorven. Er zou dan geen sociale kwestie meer zijn, maar alleen nijvere goed opgeleide werklieden. Een marktmaatschappij zonder armoede en zonder klassentegenstellingen. Van Houten was voor een uitbreiding van het kiesrecht, maar alleen voor de hardwerkende arbeiders. De paupers, bedeeden en arbeiders zonder vast werk kwamen niet in aanmerking voor een uitbreiding van het stemrecht.³⁷

Later zou van Houten als radicaal-liberaal voorbij worden gestreefd door een nieuwe generatie onder leiding van Treub die de grondslag voor de sociale wetgeving legden. Dat ging van Houten te ver en drong hem in het kamp van de conservatieve liberalen.³⁸

37 Ibidem, 57 en 59.

38 Ibidem 59-60.

Sociaal-liberalisme en sociaal-darwinisme

In de inleiding van deze scriptie is al aangegeven dat Darwins theorie door verschillende groepen op zeer uiteenlopende wijzen gebruikt kon worden. De opvattingen over de staatkunde vormden hier geen uitzondering op. Oud-liberalen wezen op de natuurwetten die onafhankelijk van menselijk handelen, de strijd om het bestaan beïnvloeden. Hierin zagen zij de natuurwetenschappelijke basis om te pleiten voor staatsonthouding in de sociale kwestie. De socialisten geloofden ook in de onafhankelijkheid van de natuurwetten (van menselijk ingrijpen), maar zij zagen als uitkomst van deze natuurwetten zouden een toenemende maatschappelijke samenwerking en gemeenschapsgevoel voortbrengen die zouden resulteren in 'de volkomen organisatie van alle werkers in den staan.'³⁹ De jong-liberalen hadden in Wim Treub de man die het sociaal-liberalisme ging proberen te vangen in een sociaal-darwinistisch kader.⁴⁰

De reden dat zowel de oud-liberalen, als de sociaal-democraten en ook de sociaal-liberalen zich beriepen op Darwin was omdat het darwinisme een '*prize worth fighting for*' was.⁴¹ Het was de wetenschappelijke theorie met de meeste prestige in de negentiende eeuw. Wanneer je je opvattingen aangaande de staatkunde kon onderbouwen met deze theorie, dan vergrootte dat de geloofwaardigheid van die opvattingen. Voordat de ideeën van Treub over de implicatie van het sociaal-darwinisme in het sociaal liberalisme aan bod komen, is het goed te zeggen dat lang niet alle sociaal-liberalen een voorstander waren van het sociaal-darwinisme.

De sociaal-liberalen beschouwden de wetten van de natuur vaak als van goddelijke makelij. Hierdoor waren voor hen de natuurwetten harmonieus en van morele betekenis. Darwin zette hier een blinde strijd van allen tegen allen. Die twee waren niet te verzoenen. Met name iemand als Cort van der Linden. Cort had gedurende de periode 1879-1934 zowel een politieke als wetenschappelijke loopbaan. Hij is hoogleraar staathuishoudkunde geweest in Groningen, maar ook Kamerlid, minister van justitie en minister president. Hij verzette zich ertegen dat de natuurwetten van Darwin een op een toepasbaar waren op de maatschappij.⁴²

Wim Treub was echter wel van zins het sociaal-liberalisme en sociaal-darwinisme met

39 F. van der Goes, *Organische ontwikkeling der maatschappij* (Amsterdam 1891) 56.

40 Dudink, *Deugdzaam liberalisme* 231.

41 Ibidem

42 Ibidem

elkaar te verenigen. De eerste stap die hij hiertoe zette was het herdefiniëren van de strijd om het bestaan. Treub sloot zich bij Bagehot aan dat de strijd om het bestaan tussen mensen/volken altijd door de meest beschaafden werd gewonnen, en dus niet degene met de brutoste kracht. Om dit aan te tonen baseerde hij zich, evenals Bagehot, op de geschiedenis. Als beschaving het doorslaggevend element was in de strijd om het voortbestaan, dan was het duidelijk dat iedere samenleving moest streven naar een zo hoog mogelijke beschaving. Daarnaast moest die beschaving zo breed mogelijk worden verspreid onder de burgers. Om dit te bewerkstelligen moesten er een aantal obstakels in de maatschappij worden overwonnen. Het belangrijkste obstakel was volgens Treub de ongelijkheid die niet berustte op 'persoonlijke verdienste', maar op 'het toeval der geboorte'.⁴³ Om een 'gezonde strijd' om het bestaan te kunnen voeren was het daarom noodzakelijk om de ongelijkheid die berustte op wettelijk recht te vervangen door een strijd die gebaseerd was op 'individuele aanleg en ontwikkeling'.⁴⁴ Slechts deze zuivere strijd kon vooruitgang brengen en leiden tot meer beschaving. Ook hier zie je de redenering van Bagehot terug die net als Treub pleitte voor het slechten van de oude rechten teneinde een zich ontwikkelende staat te creëren.

Treub richtte zich in de praktijk op de aristocratie die bij uitstek haar rechten had verkregen op de grond van geboorte en niet van verdienste. Hierin klonk het radicale liberalisme van Treub duidelijk door. Treub stelde echter iets interessants. Hij benadrukte dus enerzijds dat de strijd om het bestaan werd gestreden met ontwikkeling, maar ook met aanleg. Die aanleg die was erfelijk. Zoals ook Darwin de erfelijkheid van eigenschappen benadrukte. Zo gezien, was de burgerlijke verdienste (van de nijvere arbeider) niet slechts een kwestie van persoonlijke verdienste, maar kreeg zij ook een erfelijk karakter, waarmee zij genaturaliseerd werd. De reden waarom Treub dit deed was om zich af te zetten tegen de sociaal-democraten die de opvatting hadden dat individuele kwaliteiten volledig afhankelijk waren van omgevingsfactoren.⁴⁵

De sociaal-liberalen waren al langer van mening dat individualiteit zowel voorgegeven als sociaal bepaald was. Het vernieuwende van Treub was dat er een consolidatie was in individuele kwaliteiten die werd overgeleverd door erfelijkheid.⁴⁶

Het individuele karakter van het sociaal-liberalisme had Treub nu gevangen in het sociaal-darwinisme. Zijn volgende stap was hetzelfde te doen met de sociale kant van die ideologie. Om dit

43 W. Treub, 'Sociaal-darwinisme', *Sociaal weekblad* (1894) 219-226.

44 Ibidem, 219.

45 Dudink, *Deugdzaam liberalisme* 233-234.

46 Ibidem

te doen beriep Treub zich op de individuele rationaliteit. Ook hier beriep hij zich op de nieuwe interpretatie van de strijd om het bestaan die beslecht werd door beschavingsniveau. De strijd om het bestaan tussen volkeren mocht volgens Treub niet meer dierlijk en wreed zijn, en zij hoefde dat dan ook niet meer te zijn. Dit kwam omdat de mens in tegenstelling tot andere organismen de voorwaarde van de strijd gedeeltelijk in eigen hand had.⁴⁷ De elementen die ervoor zorgden dat de mens de strijd gedeeltelijk in eigen hand had waren de moraal en het recht. Deze kwamen voort uit de rationele vermogens van de mens. Een sociaal-darwinisme waar een voorstelling werd gemaakt van de strijd om het bestaan tussen mensen die blindelings zou werken wees Treub van de hand.⁴⁸

De rede, die de moraal mogelijk maakte zorgde er volgens Treub voor dat de mens zich ontwikkelde naar een punt waarop hij in staat zou zijn tot opoffering en naastenliefde. Het gemeenschapsgevoel lag hiermee in het verlengde van de evolutie van de rede. Hiermee blijft hij ook dicht bij de gangbare opvattingen van de sociaal-liberalen. Zij geloofden ook dat gemeenschapsgevoel voort kwam uit de menselijke rationaliteit. De rationaliteit bevatte dus zowel het eigenbelang als het gemeenschapsgevoel. Darwin dreigde deze synergie te doorbreken door het gemeenschapsgevoel als kil rationalisme te beschrijven, in tegenstelling tot de naastenliefde van de sociaal-liberalen.

Waar Treub verschilde van iemand als Cort van der Linden was dat hij zijn maatschappij visie baseerde op de natuurwetenschap. Cort deed dit niet, omdat de natuurwetenschap geen recht deed aan de mens als redelijk en moreel wezen. De zogenaamde dualistische opvatting van de redelijke morele mens en de natuur. Treub bracht deze echter samen. Hij benaderde daarentegen de rede zelf dualistisch door te stellen dat de rede de natuur overstijgt, maar dat de rede wel geworteld is in de natuur. De rede is met andere woorden ontstaan door de natuurwetten, maar zich eenmaal gemanifesteerd oversteeg de rede de natuur.⁴⁹

Treub presenteerde zichzelf als een liberaal van een nieuwe generatie, en niet de gehele liberale beweging deelde zijn opvattingen. Cort van der Linden die al een paar keer genoemd is, moest niets hebben van een maatschappij gebaseerd op natuurwetten. Hij beriep zich op het idealisme. De natuurwetenschap ging volgens Cort over lichamen zonder geest die beheerst worden door aan hen externe wetmatigheden van de natuur. Het idealisme beredeneerde dat de moraal vooringegeven was en niet door strijd in de natuur was ontstaan. Er bleef zo een plaats voor God.⁵⁰

47 Treub, 'Sociaal-darwinisme' 233.

48 Dudink, *Deugdzaam liberalisme* 240.

49 'Ibidem' 242-243.

50 'Ibidem' 239, 244.

Ook de oud-liberalen waren niet altijd even gediend van de opvattingen van Treub. Over het algemeen genomen waren zij al negatief tegenover het sociaal-darwinisme. De idee van een harde niet door moraal of recht gereguleerde strijd stond hen tegen. Het ontnam het individu zijn zedelijkheid die zo belangrijk was voor de liberalen.

Wanneer we teruggaan naar Treub dan zien we dat hij een voorstander was van staatsingrijpen in de maatschappij. Dit kan eenvoudig verklaard worden uit zijn sociaal-darwinistische opvattingen. Hij beweerde immers dat de menselijke rede en moraal de natuur overstegen waren. Hierdoor kon de mens de wetten van de natuur beheersen, het middel hiertoe was staatsingrijpen.⁵¹

Een ander kopstuk van de liberale beweging die Treub hiermee tegen zich in het harnas joeg was Samuel van Houten. In de loop van de jaren tachtig ontpopte deze zich als een principieel tegenstander van iedere vorm van staatsinterventie in de maatschappij die verder ging dan zijn eigen bescheiden maatregelen. Hij wilde een staatsingrijpen dat er alleen maar op gericht was om zoveel mogelijk mensen tot individuele zelfstandigheid te brengen. Hierin verschilde hij principieel niet van de sociaal-liberalen, hij vatte echter het begrip staatsinterventie veel enger op dan hen.

Op moreel gebied was er wel een principieel verschil tussen van Houten en de sociaal-liberalen. Treub benadrukte het belang van staatsingrijpen om de moraal, en daarmee ook de beschaving verder te laten ontwikkelen. Van Houten was echter van mening dat de staat slechts een minimale moraal mocht afdwingen. Hij vond het veel belangrijker dat de contractvrijheid van onafhankelijke individuen werd gerespecteerd.⁵²

Ondanks dat de twee liberalen stevig hebben gepolemiseerd met elkaar moeten we niet uit het oog verliezen dat voor beide heren de verhoging van de individualiteit het uiteindelijke hoofddoel was. Het bleven immers beiden liberalen. Treub vervaagde dan wel de grenzen tussen individu en gemeenschap. Zijn organische staatsleer, die we ook al bij Thorbecke zagen benadrukte ook het individu. Waar de socialisten alle cellen van het orgaan in dienst stelden van het orgaan (gemeenschap), daar liet Treub het organisme zich ontwikkelen ten bate van iedere afzonderlijke cel.⁵³

51 'Ibidem' 248.

52 Van Houten, 'Vrijheid of staatsvoogdij', *Vragen des tijds* (jaargang 1893) 376.

53 W. Treub, 'Liberaal-anarchisten en vrijzinnig-democraten', *Sociale Vragen* (Haarlem 1904) 187. Eerder verschenen in 1899.

Conclusie

Wanneer je een scriptie schrijft waarin je de invloed van het darwinisme op de liberale staatkunde in Nederland onderzoekt, dan stuit je op een aantal moeilijkheden. De eerste is dat je een evenwicht moet zien te vinden tussen je eigen interpretaties en het feitelijke materiaal uit je bronnen. In de bronnen wordt zelden gerept over Darwin, Bagehot of de evolutietheorie. Het is aan de historicus om met deze schrijvers en hun denkbeelden in het achterhoofd, de bronnen te lezen en te analyseren. Het gevaar schuilt hem erin dat je de kans loopt verbanden te zien die er niet zijn. Zo is niet elke verwijzing in een bron naar evolutionair denken tevens een verwijzing naar Darwin. Ook hebben we gezien dat de organische idee van de staat bestond voordat Darwin *On the origin of species* publiceerde.

Een tweede moeilijkheid bij het schrijven van een dergelijke scriptie is dat je makkelijk verzeild raakt in de hoeveelheid bronnen die zijn geschreven door liberale politici en/of denkers. Er bestaan ontelbare nuances en variaties tussen de verschillende liberalen, die in deze scriptie niet aan de orde konden komen. Ik heb er dan ook voor gekozen om in grote lijnen aan te geven hoe het liberalisme in Nederland zich ontwikkeld heeft van Thorbecke tot Treub. Er zijn echter nog vele andere belangrijke liberalen geweest naast degene die ik heb behandeld. Denk bijvoorbeeld aan Kappeyne van de Coppello, Tak van Poortvliet, Quack, of Goeman Borgesius.

De genoemde moeilijkheden hebben als vanzelfsprekend keuzes met zich meegebracht die hebben geleid tot het onderzoek dat er nu ligt. Dit wil niet zeggen dat het beantwoorden van de vraag: “welke invloed het darwinisme op de staatkundige ideeën van de liberalen in Nederland in de negentiende eeuw had”, makkelijk te beantwoorden is. Dat komt deels door de moeilijkheden die ik zojuist heb aangegeven, maar daar komt een meer inhoudelijke moeilijkheid bij. In de inleiding heb ik al aangegeven dat het interessante van dit onderwerp is, dat je de dynamiek van het liberalisme op deze manier bekijkt vanuit de Nederlandse maatschappij (met name de sociale kwestie), en vanuit de wetenschap. Het is echter moeilijk, zo niet ondoenlijk om te achterhalen welke van beide factoren dominant is geweest in de totstandkoming van die dynamiek. Los van het feit dat er nog andere oorzaken voor die dynamiek denkbaar zijn.

Wat je onomwonden kunt zeggen is wel dat na de publicatie van *On the origin of species*, het darwinisme een rol heeft gespeeld in het nadenken over de staatkunde. Het darwinisme was de meest besproken wetenschappelijke theorie van zijn tijd. Het kan dus niet anders dan dat de Nederlandse liberale kopstukken kennis hebben genomen van deze theorie, en in hun

overdenkingen over de staatkunde (misschien onderbewust) de theorie hebben meegewogen. Bij iemand als Wim Treub zie je zelfs dat hij het sociaal-liberalisme probeerde te definiëren in een darwinistisch vocabulaire. Daar staat dan weer tegenover dat iemand als Cort van der Linden niets moest hebben van het huwelijk tussen het darwinisme (of de natuurwetten in het algemeen) en de staatkunde.

Een voorzichtige en weinig spectaculaire conclusie is wellicht dat de liberale dynamiek wel degelijk werd ingegeven door de dynamiek van de sociale problemen in het negentiende eeuwse Nederland. Men was het er over het algemeen wel over eens dat de positie van de arbeider ten opzichte van de kapitaalbezitters moest worden verbeterd. Dat de staat hiertoe het middel behoorde te zijn daar was men het ook over eens. De verschillen waren met name gelegen in hoe ver de staat hierin mocht gaan. Dat de staat een verantwoordelijkheid had in het verbeteren van de positie van de arbeiders hebben we al gezien onder Thorbecke. De sociaal-liberalen vergrooten echter die rol van de staat.

De invloed van het darwinisme op de liberale staatkunde in de negentiende eeuw in Nederland is er dan ook vooral een geweest van ondersteuning. Het darwinisme diende met zijn hoge wetenschappelijke status als verantwoording van ideeën over de staatkunde. De liberalen geloofden ook al voor Darwins publicaties in vooruitgang en de wetenschap. Toen Darwin met zijn evolutieleer kwam, en Bagehot die als eerste toepaste op de staatkunde, was dit voor veel liberalen een mooie kans om hun eigen status als leidinggevende politieke stroming te versterken. Zo gezien heeft het darwinisme wel degelijk een afdruk achtergelaten op de liberale stroming in het negentiende eeuwse Nederland. De storm van het liberalisme werd dan wellicht gevoed door de stormachtige maatschappelijke ontwikkelingen. De slipstrepen van het Darwinisme zijn wel degelijk zichtbaar in die liberale storm.

Literatuur

Secundaire literatuur

De bundel van N.C.F. van Sas heb ik één keer in de literatuurlijst gezet, in plaats van de artikelen over Thorbecke, van Houten, Treub, Pierson en Cort van der Linden allen apart te noemen.

- Aerts R., 'Kennis en zelfredzaamheid: de doctrinaire maatschappijbeschouwing' in: *De letterheren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (1997)
- Boogman J.C., *Rondom 1848: De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Haarlem 1978).
- Dudink Stefan, *Deugdzaam liberalisme: Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901* (Amsterdam 1997).
- Hegeman J.G., 'Darwin en onze voorouders. Nederlandse reacties op de evolutieleer 1860-1875: een terreinverkenning' *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis de Nederlanden* 85 (1970)
- H.D. 'Boekbeschuwing. *Physcis and Politics* van Walter Bagehot (Vol II of the international scientific Series). London. H.S. King & Co. 5 schilling)', *Isis* (1873)
- Heide van der J., *Darwin en de strijd om de beschaving in Nederland 1859-1909* (Amsterdam 2009)
- Kossmann E.H., *Kenmerken van het Nederlands liberalisme*, lezing uitgesproken op het symposium 'Van Thorbecke tot Telders: de actualiteit van de liberale traditie in Nederland (23 januari 1993).
- List van der G.A., van Schie P.G.C. (red.), *Van Thorbecke tot Telders: Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme vóór 1940* (Assen 1993).

- Pierson N.G., 'Walter Bagehot', *De Gids* (1877)

- Sas van N.C.F., '[Van anti-kraten en burgerheren. Het Nederlandse liberalisme tussen beweging en behoud](#)' in: *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 487-498.

Bronnen

- Bagehot W., *Physics and politics: or thoughts on the application of the principles of "natural selection" and "inheritance" to political society* (Londen 1872).

- Goes van der F., *Organische ontwikkeling der maatschappij* (Amsterdam 1891)

- Harting P., *Wetenschap en geloof: Een ernstig woord tot zijne leerlingen gesproken op 25 en 26 september 1876. Met een naschrift* (Utrecht 1876)

- Houten van S., *Bijdragen tot den strijd tegen God, eigendom en familie* (Haarlem 1878)

- Houten van S., 'Vrijheid of staatsvoogdij', *Vragen des tijds* (jaargang 1893)

- Treub W., 'Sociaal-darwinisme', *Sociaal weekblad* (1894)

- Treub W., 'Liberaal-anarchisten en vrijzinnig-democraten', *Sociale Vragen* (Haarlem 1904)

- Vissering S., 'Michel Chevalier over kapitaal en arbeid', *De Gids* (jaargang 1848)

- Vissering S., 'Vrijheid het beginsel der staathuishoudkunde' *De Gids* (jaargang 1850)

-

